

EKONOMİK BÜYÜME VE REKABET GÜCÜ ÜZERİNE TÜRKİYE ANALİZİ

Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ * Burhan KABADAYI ** Ömer Selçuk EMSEN***

Özet

Türkiye'nin rekabet gücü yapısı zamana göre değişmektedir. Karar vericiler için Türkiye'nin hangi sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunun ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğinin bilinmesi politika yapım sürecinden önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin rekabet gücü 10 farklı sektör için Balassa ve Lafay endekslerine göre hesaplanmıştır. Kişi başına sermaye birikimi, KOF endeksiyle ifade edilen küreselleşme endeksi ve rekabet gücü endekslerinin Türkiye kişi başına GSYİH'sı üzerindeki etkileri sınır testleri yardımıyla incelenmiştir. Sonuç olarak bazı sektörlerin Türkiye ekonomik büyümesini olumlu yönde etkilerken bazılarının da olumsuz yönde etkilediği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet gücü, Balassa endeksi, Küreselleşme, ekonomik büyüme ve sınır testleri
Jel Sınıflaması: C32, F11, F43

Abstract

Turkey's the structure of comparative advantages changes according to the time. It is important to know which sectors have comparative advantages and positive effects on the economic growth of Turkey for decision makers. In this study, Turkey's competitive strengths in ten different groups sectors were examined by Balassa and Lafay indexes. The effects of capital formation per capita, globalization index which represented by KOF index and competitiveness on the GDP per capita growth rates were analyzed by bound testing. As a result, it was found that some of sectors have positive effects on the Turkish growth rates while some of them have negative effects.

Keywords: Competitiveness, Balassa Index, Globalization, Economic Growth, Bound Tests
Jel Classification: C32, F11, F43

* Yrd. Doç. Dr. , Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzurum, ziya@atauni.edu.tr

** Doç. Dr. , Erzincan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzincan, burhankabadayi@gmail.com

*** Prof. Dr. , Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzurum, osemsen@hotmail.com

1. GİRİŞ

Karşılaştırmalı üstünlükler yapısı ilksel mallardan kompleks mallar lehine değiştirildikçe, üretimde katma değer payı ve dolayısıyla büyümenin de artacağı söylenebilir. Bu noktada rekabetçi yapı ve onu besleyen dışa açıklık unsuru ortaya çıkmaktadır. Rekabetçi yapıda fiyat-maliyet boyutu kısa vadeli rekabet avantajı sağlarken; teknoloji ve verimlilik boyutu ise uzun vadede rekabet avantajını tesis etmektedir. Özellikle dış ticaretin nedenlerinin açıklamada teknoloji ve verimlilik boyutuna işaret eden Posner (1961) ve Vernon (1966), teknolojik malların aynı zamanda taşıma maliyetlerinden en az düzeyde etkilendiğini ve bu nedenle görece dış ticarete daha fazla konu olduklarına işaret ederler (Fagerberg, 1996: 44). Özellikle bu yapı otomobil, çelik, telekomünikasyon ve uçak sanayinde ve bilgisayar, tüketici elektroniği, kimyasallar, ilaçlar ve diğer birçok ürün ve hizmetleri üreten şirketler için daha belirgin şekilde kendini göstermektedir (Salvatore, 2010: 22).

Bu çalışmada mal bazında Türkiye ekonomisinde rekabet gücü Balassa ve Lafay indeksine göre belirlenmeye çalışılacaktır. Türkiye ekonomisi açısından 24 Ocak Kararları ile birlikte dışa açılma süreci gerçekleşirken; ortaya çıkan bu yeni yapıda, dış şoklara bağlı kırılmalıkların sebebiyet verdiği önemli ölçüde küçülmeler yaşanırken; aynı zamanda ortaya çıkan krizlerin de üretim ve ihracat bağlamında bir tür tedip edici rol oynadığı söylenebilir. Bu gelişmeler dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde dışa açıklığın yeniden yapılanma süreçlerini harekete geçirerek, sektörel bazda rekabet gücünde de değişiklikler yarattığı gözlenmektedir. Ancak, rekabet gücünde ortaya çıkan gelişmelerin halihazırda “ithalata bağımlı hale gelen bir ihracatçı yapı doğurduğu” (Gerni v.d., 2008) ve bunun da döviz darboğazı yaratabileceği endişesi ekonominin kırılmalıklığının temel noktasını oluşturmaktadır. Buna karşılık dışa açıklığa bağlı olarak bir tür yaparak öğrenme süreçlerinin işlemesine paralel olarak rekabet gücündeki gelişmelerin yüksek katma değerli alanlara kayması ve böylece daha yüksek döviz getirisi sağlayabilirliğine bağlı olarak cari kırılmalıklığı ve döviz bağımlılığı azaltabilirliği önem arz edecektir. Bu çalışmada da rekabet gücünü ölçen endekslerden yararlanılarak Türkiye ekonomisi özelinde sektörel bazda yaşanan gelişmelerin büyüme üzerine anlamlı etkiler yaratıp yaratmadığının belirlenmesi hususu, ekonometrik analizlerle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla çalışmada dünya ekonomisinde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkileri incelenerek, dışa açıklık olgusunun beslediği rekabet gücündeki gelişmelere ve büyüme ilişkilerine de temas edilecektir. Son olarak popüler

konumda bulunan rekabetçiliği ölçen endekslerden yararlanılarak mal grupları itibarıyla Türkiye ekonomisindeki rekabet yapısı ortaya konulacaktır. Daha sonra da bu mal gurupları açısından 1980'den günümüze rekabet yapısındaki gelişmeler ile bu gelişimin hangi mal guruplarında ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkiler yarattığı tespit edilecektir.

2. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİNDE GELİŞMELER

Merkantilist düşüncede zenginliğin kaynağı olarak görülen altın ve gümüşün ülkeye çekilebilirliğine bağlı olarak dış ticaret fazlası veren politika uygulamaları yaygındı. Ancak, dış ticaret fazlası sonucu ortaya çıkan altın ve gümüş stokundaki fazlalıkların doğrudan emisyon hacmini artırarak enflasyonist etkiler yarattığı ve bunun da nihayetinde rekabet gücünü bozarak dış ticaret fazlasını erittiği D. Hume tarafından geliştirilen miktar teoremi ile ispatlanmıştı. Dolayısıyla müdahaleci olmayan ve böylece liberal politikalarla dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında doğrusal ilişkilerin yakalanabileceği görüşünün temelinde, A. Smith'ten başlayarak D. Ricordo, R. Torrens, J. Mill ve J. S. Mill gibi iktisatçılarca zenginleştirilen Klasik iktisadi düşünce okulu yer almıştı. Klasik iktisadın 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başından beri şekillendirdiği görüşte, serbest ticaretin uluslararası uzmanlaşmayı teşvik ederek ülkelerde iktisadi verimliliği ve dolayısıyla büyümeyi artırdığı kabul edilir. Şöyle ki, dış ticaretin üretim açısından işbölümü ve uzmanlaşmayı sağlayarak, avantajlı alanlarda fazla çıktının sağlanacağı ileri sürülür. Bu mekanizmanın işleyişinde, işbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte avantajlı alanda daha fazla çıktı elde edilmesi ve bunun da iç piyasada tüketilenden arta kalanı dışa sunulurken; dezavantajlı olunan alandaki mal ve hizmetlerin de daha ucuza dışarıdan yurtiçine transferi söz konusu olmaktadır.

Tarihsel gelişimde Klasik ekolün kısaca “laissez faire, laissez passer” şeklinde ifade edilen görüşlerinin I. Dünya Savaşı ve hemen akabinde 1929 Buhranı ile II. Dünya Savaşı'na giden süreçte sorgulanır olmuştur. Zira özellikle savaş yıllarında kendi kendine yeterlilik çabaları ile savaş sonrasında ortaya çıkan savaş tazminatlarının karşılanabilirliği adına rekabetçi devalüasyon (kur savaşları) süreçleri Klasik iktisadi düşüncenin dış ticarete ilişkin argümanlarında önemli sapmaların başlıca nedeni olmuştur. Ayrıca Büyük Buhran ile birlikte artan işsizlik ve daralan ekonomik yapıda özellikle döneminin gelişmiş ülkelerin gelişme aşamasına ulaşıncaya kadar korumacı politikalar uyguladığı ve gelişme açısından belirli bir

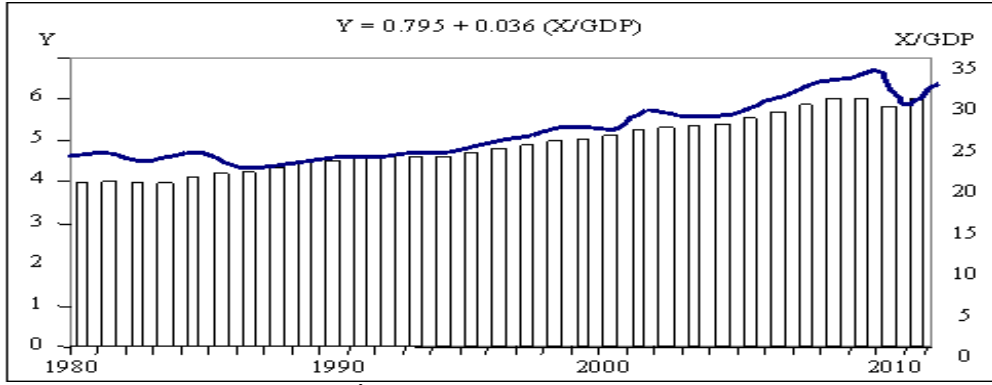

olgunluk düzeyine varınca, liberalizmi savunur hale gelerek, serbestiyet taraftarı oldukları ileri sürülmektedir. Bu durum da literatürde bir tür merdiveni itme sözü ile eş anlamlı kabul edilmektedir (Chang, 2004: 9). Dolayısıyla Klasik doktrin yerine, ekonomik kalkınma için devlet müdahaleciliğinin gerekliliği hem Sosyalist hem de Keynesyen iktisat tarafından vurgulanmış ve 20. yüzyılın ortalarında popüler hale gelmiştir.

Gerek finans gerekse teknolojik gelişmelerinde etkisiyle dünya ekonomisinde 1980'lerden beri giderek artan şekilde küreselleşme eğilimleri görülmektedir. Bu durumun başta J. Bhagwati (2004) olmak üzere uluslararası bağlamda rekabet ve ekonomik büyüme üzerine olumlu yansımalarının olduğu iddiaları mevcuttur. Ancak, bilinen bu görüşe karşıt olarak J. Stiglitz (2002), giderek derinleşen küreselleşme ortamının fakir ya da az gelişmiş ülkelere göre zengin ya da gelişmiş ülkelerin yararına olduğuna dair vurgulamalar yapmaktadır. Benzer şekilde P. Krugman (1994), ülkelerin sadece verimliliği dikkate aldığına ve rekabetin tehlikeli bir takıntı olduğuna temas etmektedir (Salvatore, 2010: 21). Genel olarak değerlendirildiğinde, küreselleşme ve bu bağlamda dışa açıklık ile korumacılık ve bununla eş anlamlı kabul edilen dışa kapalılık boyutunun büyüme ve gelir üzerine yarattığı etkilerin kaynak dağılımı boyutunda kendini gösterdiği söylenebilir. (Anderson ve diğ., 2000: 564).

Tarihsel gelişim açısından yapılan değerlendirmelerde, özellikle görece siyasal açıdan liberal uygulamaları benimseyip de iktisadi açıdan müdahaleci politikalar güden bir kısım ekonomilerde ithal ekonomici politikaların döviz darboğazını derinleştirilmesi ve 1960'lı yılların başında Asya Kaplanları'nda dışa açık-ticareti teşvik edici politika başarılarına (Rutherford ve Tarr, 1993: 198) paralel olarak dünya ekonomisinde bir kez daha Klasik ekol bağlamında paradigma değişimleri söz konusu olmuştur. Böylece 1970'li ve 1980'li yıllarda çoğu gelişmekte olan ülkede liberal politika uygulamalarına ağırlık verilirken; 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında da Sosyalist sistemin çöküşü ile beraber serbestiyet fikri hakim düşünce olmaya başlanmıştır (Medina-Smith, 2001: 2). Ayrıca Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların da önerdiği ortodoks yapısal programlar, bu programları uygulayan ülkelerde avantajlı sektörlerde ihracat ve dezavantajlı sektörlerde ithalat bağlamında ticarete ağırlık verme ana amaç olmuştur. Bütün bu gelişmelere paralel olarak başlangıçta finans kapitalde ortaya çıkan liberalleşme eğilimlerinin tüm ekonomik faaliyetleri besleyen bir yapıya

bürünmüştür (Mostert, 2003: 2-3). Burada tarihsel gelişim dikkate alındığında, uzun dönemli dalgalanmalar olarak ifade edilen Kondratieff dalgalanmalarındaki bir tür bu yükseliş ve düşüş trendlerinin de dışa açıklığa bakış açısını şekillendirmede etkili olduğu söylenebilir. N. D. Kondratieff tarafından ileri sürülen ve onun adıyla anılan yaklaşıma göre 1784'den itibaren ortalama 50 yıllık dönemler şeklinde ele alınan dalga boylarının ilk 25 yıllık A evresinde ortalamanın üzerinde büyüme oranları söz konusu iken; ikinci 25 yıllık B evresinde ise ortalamanın altında büyüme oranlarının tecrübe edileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla dünya ekonomisinde de bu evrelerden A evresine denk gelen dönemlerde serbestiyet fikri popüler hale gelirken; B evresine denk gelen dönemlerde de liberal düşünceden sapmaların yaşandığı da söylenebilir.

Şekil 1. Dünya Gelirinde İhracatın Payı ve Kişi Başına Gelirde Gelişmeler

Dünya ekonomisinde 1980 yılında 2000 yılı sabit fiyatlarıyla kişi başına gelir (Y) 3.986 dolar iken (histogram ile gösterilmiştir), 2010 yılında 6.006 dolara çıkmış ve bu yıllar arasında gelir artışı %50.68 olarak gerçekleşmiştir. Ekonominin dışa açıklığı ise ihracatın GSYİH içerisindeki payı (X/GDP) ile ölçülmüştür. 1980 yılında X/GDP %19.1 iken (eğri ile ifade edilmiştir); 2010 yılında %27.9 olmuş ve bu yıllarda dışa açıklık oranı da %46.07 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan logaritmik formda kişi başına gelir bağımlı değişken olmak üzere ihracatın GSYİH içerisindeki payı açıklayıcı değişken olarak alındığında, ihracat artışının geliri olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Burada dünya ekonomisinde ekonomik büyüme ile dış ticaret artış hızının hemen hemen paralellik gösterdiği gözlenmektedir. Dışa açıklığın küreselleşme ile eş anlamlı kullanılmasının yanında, dışa açıklığı ve dolayısıyla küreselleşmeyi en iyi ölçen indekslerden birisi de KOF endeksidir. KOF Küreselleşme İndeksi ülkeler açısından küreselleşmişliği kardinal bir ölçüt olarak ortaya koyar. Bu indeks; (i) ticaret ve finansal akımlar tarafından ölçülen ekonomik küreselleşmenin derecesinden, (ii)

bir ülke vatandaşları ile diğer ülke vatandaşları arasındaki kişisel ilişkiler (bilgi ve kültürel akımlar) ile ölçülen sosyal küreselleşmeden ve (iii) uluslararası kuruluşlara ülkenin katılımını ölçülen siyasi küreselleşmeden oluşur (Salvatore, 2010: 23-24).

Genel trend olarak 1980'lerin başına tekabül eden A evresinde Klasik ve Neo-klasik teorisyenlere ait düşünce bağlamında ülkelerin özelleştirme ve dışa açık politika uygulamalarının ekonomik refahı artırılabilirliğine dikkat çekilmektedir. Özellikle uluslararası ticaretin de ülkelerin üretkenliğini sağlayacak faktörleri harekete geçirecek birçok mekanizmayı tetikleyeceği kabul edilmektedir (Grosman ve Helpman, 1991: 23; Alessandrini ve Batuo, 2010: 146). Bu çerçevede ticaret akımlarını açıklamaya yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlar ele alındığında, kronolojik olarak ülkeler arasındaki teknolojik farklılıklar (Ricardo, 1817), nispi faktör bolluğu (Heckscher, 1919; Ohlin, 1933), çeşitlilik ve ölçek ekonomileri (Krugman, 1980, Ethier, 1982, Helpman ve Krugman, 1985), firma heterojenliği (Melitz, 2003; Helpman ve diğ., 2004; Bernard ve diğ., 2007) şeklinde bir gelişmenin olduğu görülür (Hinloopen ve van Marrewijk, 2012: 1483).

Dolayısıyla klasik iktisat menşeli ihracat ve ekonomik büyüme ilişkilerini ele alan literatüre ilaveten, büyümenin sürdürülebilirliğinin başarı koşulu olarak ekonominin tek bir sektöre bağımlı olmaması gerektiğine dair iddialar da bulunmaktadır. Diğer taraftan ihracat-büyüme literatürünün birbiriyle çelişen sonuçlar-bulgular verdiği dikkat çekerken, ulaşılan değişik sonuçların nedeni olarak farklı testler veya filtreleyici teknikler kullanılmasından ya da ülkelere özgü yapısal şartların varlığından bahsedilmektedir (Gordon ve Sakyi-Bekoe, 1993: 558). Yapısal gerilik koşullarının olduğu ülkelerde ürün çeşitliliğinin olmaması ve talebin fiyat esnekliğinin düşük seviyede bulunması, büyüme ve ihracat arasında beklenen pozitif ilişkilerin yakalanamamasının bir diğer sebebi olarak gösterilmektedir (bkz. Edward, 1994: 4; Edward, 1992: 38; Prebisch, 1984: 179; Feder, 1982: 59-73). Bu yönüyle dışa açıklığın daima büyüme üzerine pozitif etkiler yaratmasının ekonominin ancak belirli bir olgunluk düzeyinde bulunmasıyla sağlanabileceği kabulüne de atıflar söz konusudur.

3. REKABET GÜCÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ

Ekonomik büyümedeki gelişmeler dış ticareti harekete geçirirken, dış ticarete sağlanan ivmeler de büyümede besleyici rol oynayabilmektedir. Bu yönüyle dış ticaret ve büyüme arasında çift yönlü nedensel ilişkilerin varlığından bahsedilebilir. Ancak, dış ticaretin ve özellikle de ihracatın ekonomik büyüme üzerine beklenen olumlu etkiler yaratabilmesinde dış şoklara karşı mal çeşitliliği ile esneklik yapısı açısından yüksek esneklikli mal ve hizmetler üretebilme kapasitesinin varlığı önem arz etmektedir. Zira dışa açılma süreçlerinin ekonomide yarattığı dinamizm, dışsallıklar ve ölçek boyutu ile beraber bir takım unsurların yüksek katma değer içeren yapıyı doğurması, daha yüksek büyüme yaratabilirliği sağlaması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla mal ticareti açısından üretimin dış talep esneklik değerinin görece yüksek olduğu sektörlerde dış ticaretin büyüme üzerine daha kuvvetli etkiler yaratması beklenmektedir. Bu durum sektörler açısından değerlendirecek olduğunda, esneklik değerleri açısından yüksekliğin başarıyı getirdiği, ancak bunun gerekli fakat yeterli koşul olmadığı açıktır. Yeter koşul olarak, ilgili sektörlerde ülkenin rekabet gücünün olup olmaması önem arz etmektedir. Uluslararası rekabet gücü ise, görece olarak bir sektörün diğer ülkelerin aynı sektörlerine göre daha yüksek gelir ve istihdam yaratma gücü olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2001: 46).

Rekabetçilik, en yalın anlamıyla aynı alandaki rakipleriyle rekabet edebilme olarak tanımlanır. İktisadi anlamda uluslararası rekabet olgusu sadece mikroekonomi perspektifte ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle yabancıları da kapsayacak şekilde, tüm potansiyel arz edicilerden gelen rekabete açık olacak biçimde bir piyasada sürdürülebilirlik olgusuna dayalı kendi mal veya hizmetini satabilmek için işletmelere karşı üstünlük sağlayabilme anlamına gelir. Günümüz modern dünyasında karşılaştırmalı üstünlükler boyutu ise tabiatın ziyade önemli ölçüde insan tarafından yaratılmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde karşılaştırmalı üstünlükler olgusu; kurumların kalitesinde, vatandaşların beşeri sermaye boyutunda ve küresel endüstriyel “teknik bilgi”ye ulaşmada farklılıkları yansıtabilme yeteneği olarak tanımlanır (Business Council of Australia, 2008: 7-8). Teknik bilgiye ulaşmada ve bu bağlamda bilgi devriminin rekabetçi yapıyı üç şekilde değiştirerek rekabetçi yapıya etkide bulunduğu ileri sürülmektedir. (i) Endüstri yapısını ve rekabet kurallarını değiştirme, (ii) Rakiplerinden daha iyi performans göstermesi amacıyla şirketlere yeni yöntemler sunarak rekabet avantajı yaratma, (iii) Bir işletmenin cari faaliyetlerinden hareketle yeni iş olanakları

yaratabilme (Porter ve Millar, 1985: 2-3). Bireyler arasında olduğu gibi dünya çapında organizasyonların başarısında cari yeteneklerin ön plana çıkarılabilirliği rekabet gücünü harekete geçirmenin en temel unsurudur. Diğer bir ifadeyle var olan yeteneklerin ön plana çıkarılabilirliği temelde rekabet gücünün varlığına işaret eder. Bu açıdan önemli faktör, onların pazar, işlem ve kültür alanında etkisini anlatmaya yönelik faaliyetleri entegre etme yeteneğinin bulunmasıdır (Smith, 1995: 42).

En kapsamlı olarak ülkelerin rekabet gücünü ölçmek üzere Institute for Management Development (IMD) endeksi kullanılmaktadır. IMD endeksi, ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine karşı sahip oldukları rekabet gücünü yansıtır. Bu noktada IMD endeksi, dört unsurun ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanır: (i) yurt içi ekonomiyi, uluslararası ticareti, uluslararası yatırımı, istihdamı ve fiyatları içeren ekonomik performans, (ii) kamu maliyesi, maliye politikası, kurumsal çerçeve, iş alemi mevzuatı ve toplumsal yapıyı kapsayan hükümet etkinliği, (iii) verimliliği, işgücü piyasasını, finans, yönetim uygulamaları ile tutum ve değerleri içeren iş verimliliği, (iv) fiziki altyapı, teknolojik altyapı, bilimsel altyapı, sağlık altyapı ve eğitimi içeren bütün altyapılar (Salvatore, 2010: 25).

Bir diğer tanımlamada rekabet gücü, bir ülkenin belirli mal ve hizmetlerde dünyanın kalanına göre daha ucuza ve daha kaliteli bir şekilde üretimde bulunmasına işaret eder. Bunun belirlenebilirliği hususunda ampirik dış ticaret literatürünün bir boyutu, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri [revealed comparative advantage (RCA)] tanımlamayı amaçlayan indekslerin hesaplanmasına dayanır. Bu indekslerden Liesner (1958)'in ortaya atıp uygulamada ilk olarak Balassa (1965) tarafından kullanılmış olan indeksten Lafay (1992)'a varıncaya kadar literatürde bir gelişim sürecinin varlığı dikkati çeker. Dolayısıyla geliştirilen bu indekslerle bir ülkenin rekabet gücünün hangi mallarda uzmanlaştığı belirlenebilmektedir.

4. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Makroekonomi anlamıyla rekabet eksikliği daha çok bir reel döviz kuru sorunu olarak adlandırılır ve “bazı ortak para birimi cinsinden ifade edilen nispi fiyat ve/veya maliyet endeksi” ile ölçülür. Uluslararası Para Fonu ise nominal ve efektif döviz kurları bağlamında bu analiz türünü kullanır. Dünya Ekonomik Formu gibi analistler açısından da rekabetçiliğin ölçümünde ulusal ekonomik büyüme kullanılır. Oldukça kısır kabul edilen bu görüşün yanı

sıra çoğu analist için rekabetçilik uzun vadeli faktörleri etkileyen yapısal faktörlere yoğunlaşır ve daha çok da verimlilik, yetenek ile icatçılığa atıf yapılır. Uluslararası Yönetim ve Kalkınma Enstitüsü (International Institute for Management and Development) de bu yaklaşımı baz alır iken; bu yaklaşım da karşılaştırmalı üstünlükler yapısı açısından eleştiri konusu olmaktadır. Dolayısıyla verimlilik, yetenek ve icatçılık boyutunun mikro perspektifte ele alınacağı genel kabulü bulunmaktadır. Bu nedenle makro perspektifte bir ülkenin rekabetçiliği onun verimlilik gücü ile açıklanmaktadır ki, bu tanımlama aynı zamanda Dünya Bankası tarafından kullanılan tanımlamadır (Farrugia, 2002: 21-22). Ancak, burada fiyat ve maliyet boyutu ile rekabet gücünün tesis edilebilirliği kısa vadeli bir olgudur. Zira Thirlwall (1979)'ın belirttiği şekliyle ithalata göre ihracatın gelir esnekliği ne kadar yüksekse, ekonominin büyüme hızının da o kadar yüksek olacağı kabul edilir. Uzun vadede ise fiyat ve maliyet dışı faktörleri, yani yetenek ve icatçılık boyutunu da içeren ve Kaldor (1981: 603)'un da belirttiği şekliyle daha çok ar-ge boyutu ile temsil edilen teknoloji seviyesine ve verimliliğe atıflar söz konusudur. Ampirik olarak ihracatın belirleyicisi olarak teknolojiyi bağımsız değişken olarak alan ve teknolojiyi de ar-ge ve patent (Soete, 1981)'le ve icatçılıkla (Greenhalgh, 1990 ve Greenhalgh v.d., 1994) temsil edildiği şekliyle modelleyen çalışmada kontrol değişkenler olarak fiyat-maliyet, yatırım ve ölçek eklenmiştir. Elde edilen bulgularda, ar-ge ve icatçılığın ihracat performansında önemli bir unsur olduğu belirlenmiştir. (Fagerberger, 1996: 39, 42-49).

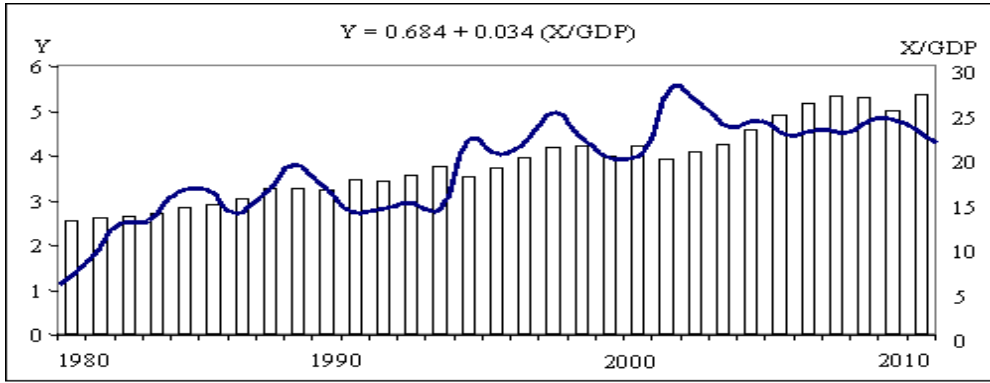
Genişletilmiş Dornbusch tipi Ricardo modeli temelli olarak emek unsurunun baz alındığı çalışmada ise nispi ihracat gücü belirlenmesi yapılmıştır. Bu çerçevede nispi ihracat gücünü açıklayan değişkenler olarak nispi emek maliyetleri (emek maliyetlerinin emek verimliliğine oranı), nispi ürün fiyatları, nispi ticari maliyetler ve reel döviz kurları alınmıştır. Bu çerçevede Çin ve Meksika'nın en büyük ihracat yaptığı ülkeler ile karşılaştırmaya gidilmiştir. Elde edilen bulgularda tekstil sektörü için nispi ihracat üzerine nispi reel döviz kuru avantajının pozitif etkiye sahip olduğu belirlenirken, reel kurlara ilaveten nispi maliyet düzeyinin ve nispi birim değerlerinin de etkili olduğu tespit edilmiştir (Nowak-Lehmann D. v.d., 2008: 5-21). Diğer taraftan İsveç imalat sanayinde rekabet gücü ile verimlilik ilişkilerinin 1964-1996 arası dönem için incelendiği Anderson ve diğ. (2000) tarafından yapılan çalışmada, rekabet gücünde zamana bağlı olarak alt sektörler itibarıyla dönüşümlerin yaşandığı ortaya konulmuştur.

Bir diğer çalışmada ise parasal ve mali istikrar ile dış açıklık gibi liberal ekonomik politikaların fakir ülkelerin gelirini artıran unsurlar olduğu belirlenirken; hukukun üstünlüğü, finansal gelişme ve ticaret hacminde genişlemelerin büyüme ve gelir adaletsizliğini azaltma üzerine pozitif etkileri söz konusudur. Buna karşılık enflasyon ve kamunun büyüklüğündeki artışların ise büyüme ve gelir dağılımı üzerine olumsuz yansımalarının olduğu belirlenmiştir (Dollar ve Kraay, 2002: 209-219). Çalışmalar arasında rekabet gücü ve büyüme ilişkilerini doğrudan alan çalışmalar bulunmamasına karşılık; buna yakın veya dolaylı ilişkilerin varlığına temas eden çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Rekabet gücünün ele alındığı çalışmalardan birinde de rekabet gücü ile küreselleşme indeksi arasındaki ilişkiler inceleme konusu yapılmıştır. Bu çalışmada rekabet gücü ile küreselleşme indeksi arasındaki ilişkilerde pozitif korelasyonun varlığı belirlenirken; uluslararası rekabet gücü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerde de görece daha gelişmiş ve küresel piyasalara daha açık olan ekonomilerde pozitif ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir (Salvatore, 2010: 27, 29). Dolayısıyla cari literatür rekabet gücünde daha çok parasal maliyetlerin bir ölçüsü olarak döviz kurunu ele alırken, rekabet gücünü ortaya koyan mikro temelli endeksler ile büyüme ilişkilerini ele almaktan uzak olduğu dikkat çekmektedir.

5. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE REKABET GÜCÜ VE EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye ekonomisinin gelişim trendi incelendiğinde, kişi başına gelir açısından krizlere duyarlı olarak gelirden önemli dalgalanmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda satın alma gücü paritesiyle 2000 yılı sabit fiyatlarla kişi başına gelirden 1989, 1994, 1999, 2001 ve 2009 yılında düşüşlerin yaşandığı gözlenirken; 2001 yılı dışındaki gelirin düşüş gösterdiği yılların hemen akabinde kriz öncesi gelir seviyesine ulaşıldığı dikkat çekmektedir. Ancak, 2001 yılındaki kriz ile ortaya çıkan gelir düşüşünün telafisi 2002 yılında değil, 2003 yılında ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan dış ticaretteki artış trendinin ise özellikle 1994 ve 2001 krizlerinde sıçrama gösterdiği ve bunun da hem ortaya çıkan devalüasyonlar sonucu kısa vadeli rekabet gücündeki artışlardan hem de paydayı oluşturan milli gelirdeki düşüşlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 2. Türkiye Ekonomisinde İhracatın Payı ve Kişi Başına Gelirde Gelişmeler

Türkiye ekonomisinde 1980 yılında 2000 yılı sabit fiyatlarıyla kişi başına gelir (Y) 2.540 dolar iken (histogram ile gösterilmiştir), 2010 yılında 5.356 dolara çıkmış ve bu yıllar arasında gelir artışı %108.66 olarak gerçekleşmiştir. Ekonominin dışa açıklığı açısından ise 1980 yılında X/GDP %5.2 iken (eğri ile ifade edilmiştir); 2010 yılında %21.1 olmuş ve bu yıllarda dışa açıklık oranı da %305.77 olarak gerçekleşmiştir. Krizlerin yoğun olarak gözlemlendiği Türkiye ekonomisinde kişi başına gelir artışı dünya artışından 2 katı olarak gerçekleşirken; dışa açıklık ise dünya artış trendine göre 4 katı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Logaritmik formda kişi başına gelir bağımlı değişken olmak üzere ihracatın GSYİH içerisindeki payı açıklayıcı değişken olarak alındığında, ihracat artışının geliri olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Dışa açıklık boyutundaki derinleşmelerin başta rekabet gücünde olmak üzere bir yapısal değişimi tetiklediği açıktır. Ancak ortaya çıkan yapının büyüme etkileri ise muğlaktır, araştırılmaya değerdir.

5.1. Model Belirleme, Veri Seti ve Yöntem

Türkiye ekonomisinin gerek büyüme hızı, gerekse dışa açıklık hızının dünya trendinden daha yüksek olduğu ve buna karşılık her iki gösterge açısından da dünya ortalamasının altında kaldığı dikkat çekmektedir. Ancak, gelişme hızının görece yüksek olduğu Türkiye ekonomisinde bu ivmenin 24 Ocak Kararları olarak tanımlanan 1980'deki yapısal dönüşümle sağlandığı görülmektedir. Türkiye ekonomisi bu yapısal dönüşümü sağlarken; zaman zaman da gerek kendi bünyesinde arzulan düzeyde yapısal dönüşümü yeteri düzeyde sağlayamamasından, gerekse dışsal şoklara karşı kırılgan bir yapıda bulunmasından kaynaklanan krizleri deneyim etmektedir. Ancak, süreç istenen düzeyde olmasa da, yapısal dönüşümün rekabet gücünü değiştirdiği açıktır. Bu çalışmada 1980'den

itibaren Türkiye ekonomisinde hem dışa açıklığa bağlı olarak küreselleşmede hem de görece mikro perspektifte rekabet gücündeki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla cari literatürden farklı olarak dışa açıklığı daha geniş temsil eden küreselleşme endeksi ile rekabet gücü endekslerinin büyüme etkileri araştırılacağından araştırmanın matematiksel formu aşağıdaki şekilde olacaktır:

$$Y = f(G, C) \quad (1)$$

Burada Y, ekonomide milli gelir düzeyini; G, küreselleşme seviyesini ve C de rekabet düzeyini sembolize eder. (1) nolu modele ilaveten Neo-klasik üretim fonksiyonundaki değişkenler aynı zamanda bir tür kontrol değişkenler olarak eklenmesi yapılarak hem üretimin asli belirleyicileri hem de ele alınan modele kontrol değişkeni ilave edilmiş olunacaktır. Böylece geliştirilmiş model kapsamında ana form (2) nolu matematiksel forma ulaşılmış olunacaktır:

$$Y = f(K, L, G, C) \quad (2)$$

(2) nolu formda K, sabit sermaye stokunu ve L de işgücü stokunu ifade eder. (2) nolu model kapsamında gerek bağımlı değişken Y, gerekse açıklayıcı değişkenler olan K, L, G ve C'yi temsil edecek değişkenlerin belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu değişkenleri temsil edecek verilerden sadece C'yi temsil edecek veride sıkıntı söz konusudur. Zira literatür araştırmasında da belirtildiği üzere, genel rekabet gücünü temsil eden IMD indeksinin veri kısıtı olması nedeniyle, C'yi temsil edecek bir değişken atamasına ihtiyaç vardır. Bu yönüyle genel bir makro ekonomik rekabet gücünden ziyade, literatürde mal gurupları itibarıyla mikro ekonomik rekabet gücünü ölçen indekslerin arayışına gidilmiştir. Literatürde en yaygın olarak geliştirilen indekslerden birisi açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (RCA) kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. İlk olarak Liesner (1958) tarafından ortaya atılan RCA daha sonra Balassa tarafından yaygınlaştırılmıştır ve bu indeks bir ülkenin dış ticarete güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymaktadır (Hinloopen ve van Marrewijk, 2012: 1483-1484). Balassa indeksinde ele alınan mal gurubu için hesaplanan RCA değerinin 1'den büyük olması, bu mal gurubunda RCA'nın olduğuna; RCA değerinin 1'den küçük olması ise, avantajın olmadığına işaret eder. Zaman bağlı olarak Balassa indeksinden günümüze rekabet gücünü ölçmeye yönelik olarak

Lafay'a kadar 7 indeks geliştirilmiştir. Balassa indeksine göre Lafay indeksi karşılaştırmalı üstünlükler açısından daha dinamik bir ölçüm kalıbına sahiptir (Amador ve diğ., 2011: 448). Lafay indeks değeri pozitif bir değer almışsa, ele alınan ülkenin ilgili mal gurubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; buna karşılık negatif bir değer almışsa, rekabet gücünün zayıf olduğu ileri sürülür.

Çalışmada (2) nolu matematiksel formda yer alan Y değişkeninin sabit fiyatlarla kişi başına gelir artış hızı (y), sermaye stokunu ifade eden K değişkeni de sermayenin GSYİH'ya oranı (k) ve işgücü stokunu temsilen alınan L değişkeni de aktif işgücünün toplam nüfusa oranı (l) şeklinde dönüşümü yapılmıştır. Bu dönüşümle birlikte (2) nolu form aşağıdaki biçimde büyüme formunda dönüştürülmüştür:

$$y = f(k, l, G, C) \quad (3)$$

Bu büyüme formu ise Balassa ya da Lafay indeksine göre her bir C için tahmin süreçlerine koşturulacaktır. Ancak, logaritmik formda Lafay indeks değerlerinde (bkz. Ek 1) negatif değerler söz konusu olduğundan ve ön birim kök sınamalarında durağanlık (bkn. Ek 3) sağlanamamış olduğundan, rekabet gücünü temsilen Lafay yerine Balassa indeksi (bkz. Ek 2) alınacaktır. Bu çerçevede Balassa indeksinde de C için 10 farklı kategori söz konusu olduğundan, $y = f(k, l, G)$ standart olmak üzere C için C_0 'den başlayarak C_9 'a kadar sıralanacak şekilde ana mal gruplarının eklemesi yapılarak model tahminleri söz konusu olacaktır. Diğer bir ifadeyle rekabet gücü endeksini oluşturan C_1 'den başlayan ve C_{10} 'a kadar sıralanan endeks değerleri tek tek modellenecektir.

$$y = f[(k, l, G), C_0, C_1, C_2, \dots, C_9] \quad (4)$$

Dolayısıyla (4) nolu matematiksel form ekonometrik modellemede her bir C için koşturulmak kaydıyla 10 farklı denklemlerle temsil edilecektir. Buna göre ekonometrik modeller aşağıdaki şekilde oluşturulacaktır:

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_0 \quad (5.1)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_1 \quad (5.2)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_2 \quad (5.3)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_3 \quad (5.4)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_4 \quad (5.5)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_5 \quad (5.6)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_6 \quad (5.7)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_7 \quad (5.8)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_8 \quad (5.9)$$

$$y = \beta_0 + \beta_1k + \beta_2l + \beta_3G + \beta_4C_9 \quad (5.10)$$

(5.1)'den (5.10)'a kadar sıralanan ekonometrik modelde; C_0 “Gıda ve Canlı Hayvanlar”; (5.2)'de C_1 “İçecekler ve Tütün”ü, C_2 “Akaryakıt Hariç Malzemeleri, Yenmeyen Ham Malzemeler”i; C_3 “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve İlgili Maddeler”i; C_4 “Hayvansal ve Bitkisel Katı-Sıvı Yağlar ve Mumlar”ı; C_5 “Kimyasallar ve İlgili Ürünler”i; C_6 “Sanayi Malları”nı; C_7 “Makine ve Ulaşım Araçları”nı; C_8 “Çeşitli Mamul Eşya”yı; C_9 “Mal ve Diğer İşlemler”i temsil etmektedir.

Çalışmada (5.1) ile (5.10) arasındaki modeller için gereksinim duyulan veri seti Dünya Bankası (WB), KOF Küreselleşme İndeksi ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) veri tabanlarından derlenerek oluşturulmuştur. Veri dönemi ise 1980-2010 arası yılları kapsamaktadır. Bu veri setleri ile tahminlerde bulunmak amacıyla da e-views7 ekonometri paket programı kullanılmıştır.

5.2. Uygulama Sonuçları

Bu çalışmada (5.1)'den (5.10)'a kadar olan modeller çerçevesinde Türkiye'nin Balassa endeksine göre rekabet güçlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri araştırılmıştır. Araştırma, eviews7.0 ekonometri paket programında analizleri yapılırken; burada 10 denklem için 10 adet sınır testi analizine gidilmiştir. Böylece 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde iktisadi büyümeyi destekleyen sektörlerin belirlenmesi söz konusu olacaktır. Zira 24 Ocak 1980 Kararları ile yapısal dönüşüm süreci içerisine giren Türkiye ekonomisinde, özellikle dış açılma ve ihracata dayalı büyüme odaklı politikalar ağırlık kazanmıştır. Ancak, 1980'lerin başında sağlanan dinamizmin sürdürülebilirliği hususunda ortaya çıkan politik endişeler ile yine dışa açılmanın getirdiği domino etkilerine bağlı olası kırılmalıklar, 1990'lı yılların kriz yılları olarak anılması anlamına gelmiş ve bunun sonucunda 1994 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. 2001 krizi ile birlikte yeniden bir yapısal dönüşüm ve bu da ekonomiye yeniden bir dinamizm yakalamaya vesile olmuştur. Ayrıca 1980'ler benzeri, 2000'li yıllar da siyasal istikrarın sağlandığı yıllar olmuştur. Dönüşümü resmetmesi açısından mal ve hizmet ticaretinin GSYİH içerisindeki payı 1980-1988 döneminde %15.72'den %28.61'e yükselmiştir. Benzer süreç 2000-2010 döneminde %30.86'dan %40.79'a çıkmıştır. Bu durum yoğun yapısal dönüşümlere paralel olarak dışa açıklıkta da önemli sıçramaların olduğuna işaret etmektedir. Ancak veri setinin yıllık olması nedeniyle yapısal dönüşümleri göstermede alt dönemsel analizlerin yapılabilirliği mümkün olmamıştır. Yine de dışa açılmada önemli sıçramalar yaşanırken, ihracatın kompozisyonunda da değişimler dikkat çekicidir. Uzun yıllar ihracatta en temel sektör konumunda bulunan tekstil sanayi son zamanlarda yerini otomotiv ve kimya sanayine terk etmiştir ki, bu sektörlerin de görece daha yüksek katma değer ve daha yüksek büyümeyi besleyeceği söylenebilir.

Çalışmada sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak için birim kök testleri yapılmıştır. Zaman serilerinde değişkenlerin ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmiyorsa, serinin durağan olduğu söylenir ve uygulama sonuçlarında sahte regresyon problemiyle karşılaşılmaz (Gujarati, 2003: 713). Birim kök sınama sonuçlarına göre I , y , k ve G ile C_0 , C_1 , C_2 , C_4 ve C_8 değişkenleri birinci farktan; C_3 , C_5 , C_6 , C_7 ve C_9 değişkenleri seviye değerlerinden durağan çıkmıştır (bkz. Ek 3). Serilerin aynı düzeyde durağan olmaması halinde bile analizlere imkan veren sınır testi yaklaşımı çalışmanın analitik sonuçlarını verecektir. Sınır testinde de eş-bütünleşme testi için uygun gecikme uzunluğunun

araştırılmasına ihtiyaç vardır. Her bir model için AIC ve SC kriterlerine göre belirlenecek olan uygun gecikme uzunluklarından hareketle, hem trendli hem de trendsiz denklemler için otokorelasyonun olmadığı eşitliklerden bir gecikme uzunluğunun uygun olduğu belirlenmesi yapılmıştır (bkz. Ek 4). Bu çerçevede eş-bütünleşme testi için uygun gecikme uzunluğu araştırmasında LM değerlerinden 0.05 ve üzeri değerlere sahip eşitliklerin seçimi söz konusudur ki, burada LM değerleri otokorelasyon olup olmadığını test eder. Elde edilen bulgulara göre (3) nolu eşitlik dışındaki tüm eşitliklerde bir gecikme yakalanmıştır. (3) nolu eşitlik ise %5 kritik değeri yakalanmamasına karşılık, yine de en uygun gecikme uzunluğu ancak bir gecikme olarak tespit edilmiştir.

Uygun bulunan eşitliğe dayalı modelde uzun dönem ilişkinin olup olmadığı ise wald testi ile belirlenmeye çalışılır. Buna göre hem trendli hem de trendsiz şekliyle her bir eşitliğin tahmini yapılır ve wald testinde bağımlı değişkenin bağımsız değişken boyutu ile yer aldığı logaritmik değerinin modeldeki t değerleri dikkate alınır. Diğer bir ifadeyle uygun modelde bağımlı değişkenin modelde bağımsızlaştırılmış boyutu, yani logaritmik ulusal gelirin 1 gecikmeli değeri için t istatistiği alınır. Wald testlerinde de trendli ve trendsiz F değerlerine bakılır (bkz. Ek 5). Ek 5’de hesaplanmış olan t ve F değerleri ise Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından yapılan çalışmadaki kritik değerlerle karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: F ve t Değerleri İçin Pesaran ve diğ. (2001) Tarafından Hesaplanan Kritik Değerler

Önem Düzeyleri	Trendli			Önem Düzeyleri	Trendsiz		
	%10	%5	%1		%10	%5	%1
t_v	-3,13/- 4,04	-3,41/- 4,36	-3,96/- 4,96	t_{iii}	-2,57/- 3,66	-2,86/- 3,99	-3,43/- 4,60
F_{iv}	2,68/3,53	3,05/3,97	3,81/4,92	F_{iii}	2,45/3,52	2,86/4,01	3,74/5,06
F_v	3,03/4,06	3,47/4,57	4,40/5,72				

Kaynak: Pesaran, M. Hashem, Yongcheol Shin and Richard J. Smith (2001), “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, **Journal of Applied Econometrics**, pp 301-302, 304-305.

Kritik değer karşılaştırmasında sadece (7) nolu eşitlik için hesaplanan F_{iii} değerinin ise trendsiz %10 önem düzeyinde kritik sınır aşıldığından anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu ise uzun dönemli ilişkinin varlığını kanıtlar. Diğer denklemler için herhangi bir uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilmemiştir.

Uzun dönem eşitliğinin oluşturulabilmesi için uzun dönem katsayılarının hesaplanmasına gerek vardır. Uzun dönem katsayılarının hesaplanmasında hem gecikme sıralaması hem de değişken sıralaması süreçleri takip edilerek nihayetinde uzun dönem büyüme eşitliği için uygun gecikme uzunluğu AIC değerleri dikkate alınarak tespit edilebilir ve daha sonra buna bağlı katsayıların oluşturulması sürecine gidilir.

Tablo 2. Sınır Testi ile Yapılan Uzun Dönemli Tahmin Sonuçlarına İlişkin Parametre Değerleri

Model No	R2 / DR2	F / D.W.	Sınır Testi Tahmin Modeli Sonuçlarına Göre Hesaplanan Parametre Değerleri							
			β_0	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6	B_7
(0)	0.79/0.73	11.84 (0.00) /1.87	22.513 (37.677)	0.183 (0.126)	23.931 ^(a) (3.447)	-26.439 ^(a) (4.833)	-40.083 (27.259)	51.512 ^(c) (26.822)	-0.624 (1.040)	-0.098 (3.384)
(1)	0.81/0.75	13.43 (0.00) /2.31	35.359 (36.565)	0.244 ^(c) (0.126)	25.156 ^(a) (3.359)	-29.780 ^(a) (4.804)	-22.491 (27.086)	64.082 ^(b) (26.229)	0.548 (0.337)	5.259 (3.738)
(2)	0.82/0.74	11.49 (0.00) /2.12	7.965 (43.785)	0.112 (0.125)	24.464 ^(a) (3.436)	-26.655 ^(a) (4.658)	-42.499 (26.423)	42.082 (26.692)	3.271 (2.001)	0.243 (6.844)
(3)	0.80/0.73	12.19 (0.00) /1.84	16.268 (37.966)	0.131 (0.131)	23.066 ^(a) (3.536)	-25.530 ^(a) (4.947)	-40.755 (26.803)	62.419 ^(b) (28.179)	1.192 (1.282)	3.798 (4.083)
(4)	0.91/0.88	12.64 (0.00) /2.15	14.656 (37.341)	0.121 (0.129)	25.221 ^(a) (3.514)	-25.205 ^(a) (4.843)	-40.113 (26.257)	39.864 (28.157)	0.976 (0.794)	-2.950 (4.244)
(5)	0.82/0.76	14.14 (0.00) /2.14	15.141 (35.293)	0.201 ^(c) (0.117)	26.691 ^(a) (3.512)	-26.508 ^(a) (4.410)	-22.706 (26.110)	54.331 ^(b) (24.831)	-2.750 ^(c) (1.435)	3.050 (2.829)
(6)	0.79/0.72	11.59 (0.00) /1.83	22.441 (39.111)	0.173 (0.126)	23.985 ^(a) (3.332)	-26.969 ^(a) (4.831)	-37.910 (28.201)	52.743 ^(c) (27.408)	0.429 (5.157)	0.831 (3.667)
(7)	0.93/0.90	11.41 (0.00) /2.25	-18.012 (45.121)	0.274^(b) (0.135)	24.019^(a) (2.982)	-31.261^(a) (5.343)	-30.999 (26.211)	46.567^(c) (26.095)	-2.699 (1.717)	-7.415 (13.534)
(8)	0.79/0.72	11.59 (0.00) /1.86	24.885 (45.547)	0.174 (0.128)	24.009 ^(a) (3.596)	-27.092 ^(a) (4.855)	-36.666 (28.486)	53.405 ^(c) (27.118)	-0.171 (2.587)	0.882 (3.559)
(9)	0.79/0.73	11.83 (0.00) /1.95	22.402 (37.704)	0.187 (0.127)	24.563 ^(a) (3.607)	-28.118 ^(a) (5.087)	-36.753 (26.875)	49.449 ^(c) (27.449)	-0.209 (0.358)	0.763 (2.857)

Not: Tabloda farklar cinsinden yapılan tahmin sonuçları kısa dönemli ve buna karşılık seviye değerler ise uzun dönemli tahmin sonuçlarını göstermektedir. Parametre katsayılarının altında yer alan parantez içerisindeki değerler ilgili parametrenin standart hata değerini vermektedir. AIC her bir model için gecikme uzunluğunu tespit eder. Burada (a) %1, (b) %5 ve (c) %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3. Sınır Testi ile Yapılan Kısa Dönemli Tahmin Sonuçlarına İlişkin Parametre Değerleri

Sınır Testi Tahmin Modeli Sonuçlarına Göre Hesaplanan Parametre Değerleri											
Model No	R2 / DR2	F / D.W.	β_0	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6	B ₇	ECM
(0)	0.91/0.87	23.91 (0.00) /2.16	0.167 (0.543)	0.228 (0.139)	23.840 ^(a) (3.334)	-25.158 ^(a) (6.331)	-31.083 (24.351)	77.151 ^(a) (27.279)	-0.170 (0.842)	-9.507 (15.846)	-1.019 ^(a) (0.262)
(1)	0.92/0.89	29.02 (0.00) /2.10	0.052 (0.486)	0.260 ^(c) (0.132)	24.943 ^(a) (3.067)	-25.742 ^(a) (5.950)	-17.971 (22.828)	86.828 ^(a) (25.340)	0.028 (0.590)	-4.343 (13.107)	-1.206 ^(a) (0.260)
(2)	0.92/0.88	27.44 (0.00) /2.27	0.663 (0.533)	0.223 ^(c) (0.129)	24.808 ^(a) (3.181)	-27.607 ^(a) (6.097)	-32.190 (22.396)	58.210 ^(b) (25.976)	4.361 ^(b) (1.924)	-10.570 (13.457)	-1.246 ^(a) (0.280)
(3)	0.91/0.87	25.13 (0.00) /2.22	0.166 (0.499)	0.180 (0.143)	23.082 ^(a) (3.236)	-23.506 ^(a) (6.533)	-35.690 (25.239)	81.860 ^(a) (26.662)	1.599 (1.135)	-7.121 (13.935)	-1.019 ^(a) (0.262)
(4)	0.91/0.88	26.65 (0.00) /2.15	0.151 (0.490)	0.222 (0.131)	23.859 ^(a) (3.417)	-25.019 ^(a) (5.996)	-29.123 (23.038)	74.769 ^(b) (28.111)	0.500 (0.571)	-10.189 (14.201)	-1.143 ^(a) (0.263)
(5)	0.92/0.89	29.09 (0.00) /2.21	0.143 (0.472)	0.235 ^(c) (0.126)	26.510 ^(a) (3.151)	-23.053 ^(a) (5.697)	-16.288 (22.769)	84.427 ^(a) (24.965)	-2.924 (2.039)	-4.201 (13.054)	-1.171 ^(a) (0.263)
(6)	0.91/0.87	25.59 (0.00) /2.17	0.169 (0.494)	0.243 ^(c) (0.136)	23.458 ^(a) (3.220)	-25.156 ^(a) (6.153)	-33.019 (25.563)	82.766 ^(a) (26.387)	4.235 (3.317)	-10.813 (13.895)	-1.013 ^(a) (0.252)
(7)	0.93/0.90	32.26 (0.00) /2.00	0.524 (0.526)	0.271 ^(b) (0.122)	25.375 ^(a) (2.982)	-26.340 ^(a) (5.549)	-21.568 (21.607)	77.049 ^(a) (23.729)	-2.574 ^(c) (1.346)	-15.117 (14.017)	-1.186 ^(a) (0.239)
(8)	0.90/0.87	23.69 (0.00) /2.22	0.162 (0.512)	0.230 (0.141)	23.635 ^(a) (3.347)	-25.288 ^(a) (6.440)	-28.482 (24.287)	79.874 ^(a) (27.237)	0.513 (2.960)	-8.970 (14.320)	-1.001 ^(a) (0.272)
(9)	0.91/0.87	24.73 (0.00) /2.25	0.211 (0.518)	0.245 ^(c) (0.140)	24.099 ^(a) (3.413)	-25.658 ^(a) (6.357)	-28.444 (23.774)	80.845 ^(a) (26.828)	-0.200 (0.337)	-11.226 (14.684)	-1.071 ^(a) (0.266)

Not: Tabloda farklar cinsinden yapılan tahmin sonuçları kısa dönemli ve buna karşılık seviye değerler ise uzun dönemli tahmin sonuçlarını göstermektedir. Parametre katsayılarının altında yer alan parantez içerisindeki değerler ilgili parametrenin standart hata değerini vermektedir. AIC her bir model için gecikme uzunluğunu tespit eder. Burada (a) %1, (b) %5 ve (c) %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tabloda 2’de sadece uzun dönemli ilişkinin olduğu (7) nolu eşitlik logaritmik değerler cinsinden olup, çift logaritmik kalıp uygulanmıştır. Modelde β_0 sabiti, β_1 bağımlı değişken y ’nin 1 gecikmeli değerini, β_2 sermaye stoku k ’yi, β_3 k ’nin 1 gecikmeli değerini, β_4 emek stoku l ’yi, β_5 l ’nin 1 gecikmeli değerini, β_6 C_7 ’deki mal grubunu ve β_7 ise KOF endeksi katsayısını göstermektedir. Uzun dönemli büyüme formunda C_7 mal grubunun (Makine ve Taşıt Araçları) büyüme üzerinde negatif yönlü etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, beklentilerle ters yönlü ilişkiyi vermesine karşılık, Türkiye’nin özellikle otomotive başta olmak üzere makine ve taşıt araçları sektöründe mevcut yapısının katma değer üreten bir sektör olmaktan ziyade, montaj sanayinden ileriye geçememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca hem yerli girdiden yoksun olarak katma değer payının düşük oluşu hem de olası kaynak dağılımını bozucu etkilerinin varlığı, bu sektörün büyüme etkilerinin negatif oluşunun sebepleri arasında gösterilebilir. Diğer taraftan henüz yeni yeni bu sektörde avantajların oluştuğu dikkate alınırsa ve bu avantajların büyüme üzerine olumlu yansımalarının belirginleşmediği de ileri sürülebilir. Ancak bu sektörde faktör yoğunluğunun tersine dönmeye başladığı ve uzun dönemde büyüme üzerine kalıcı pozitif etkiler yaratacağı düşünülebilir.

Tablo 3’de 10 ana grup için yapılan sınır testi tahmin sonuçlarının tümünde Δ (farklar) cinsinden katsayıları ifade etmektedir. Alınan katsayı değerlerinden β_3 , β_5 , β_6 ve β_7 katsayıları sermaye, emek, Balassa indeksinde ilgili sektördeki rekabet gücünü ve KOF indeksinin büyüme üzerine farklar cinsinden etkileri ifade etmektedir. Buna karşılık sabit terim, bağımlı değişken y ’nin 1 gecikme değeri, k ve l ’nin logaritmik değerleri ise sırasıyla β_0 , β_1 , β_2 , β_4 ve β_6 katsayıları yansıtmaktadır. Kısa dönemli ilişki araştırmasında her bir modelin hata terimi (ECM) değerlerinin negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bu büyüme kalıbında sermaye birikimindeki artışların ekonomik büyüme üzerine pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkiler doğurduğu; buna karşılık söz konusu değişkenlerin gecikmeler cinsinden negatif ve anlamlı etkilerinin olduğu görülmüştür. Sermayenin etkilerinin aksine, işgücündeki artışların negatif, ancak anlamsız etkiler yarattığı gözlenirken; işgücü değişkeninin gecikmeli değerinin büyüme üzerine pozitif ve

anlamli etkiler yarattığı belirlenmiştir. Dışa açıklığı ifade eden KOF indeksi ise negatif ve istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur.

Rekabet gücünün ekonomik büyüme üzerine etkileri incelendiğinde, pozitif ve anlamlı olan mal grubu olarak C_2 tespit edilmiştir. Pozitif ancak anlamsız olanlar ise C_1 (İçecekler ve Tütün), C_3 (Mineral Yakıtlar, Yağlar ve İlgili Maddeler), C_4 (Hayvansal ve Bitkisel Katı-Sıvı Yağlar ve Mumlar), C_6 (Sanayi Malları) ve C_8 (Çeşitli Mamul Eşya) bulunmuştur. Negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olan da C_7 iken; negatif ancak anlamsız olanlar ise C_0 (Gıda ve Canlı Hayvanlar), C_5 (Kimyasallar ve İlgili Ürünler) ve C_9 (Mal ve Diğer İşlemler)'dur. Pozitif ve %5 önem düzeyinde anlamlılık içeren C_2 (Akaryakıt Hariç Malzemeleri, Yenmeyen Ham Malzemeler)'de ağırlıklı politika uygulamalarının büyümeyi uyardığı söylenebilir. Ancak, pozitif ve anlamlı olan bu değişken ile pozitif etkilerin olduğu mal gruplarının görece ilksel mal boyutlu olduğu ve dolayısıyla katma değerlerinin daha düşük olduğu gözlenmektedir. Negatif ve anlamlı etkisi olan C_7 (Makine ve Ulaşım Araçları)'de ağırlıklı politika uygulamalarının büyümeyi olumsuz yönde uyardığı ve negatif etkileri olanların da benzer şekilde daha kompleks mallar içeren boyutta olduğu ileri sürülebilir ve bu sektörde dönüşümün henüz başında olduğu dikkate alınır, uzun vadede sektöre özellikle girdi temini yönünde destekleyici politika uygulamalarının katma değeri artırarak büyümeyi uyaracağı beklenir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ekonomisinde yapısal değişimin köklü olarak yapıldığı 1980'de avantajlı olunan sektörlerde mal ve hizmet üretiminin yapılması ve bunların iç piyasada artı kalanın ihracatına dayalı politika uygulamalarına gidilmiştir. Bu politika uygulamasında başlangıçta avantajlı olarak gözüken tekstil sektörünün ihracatın lokomotifi olduğu dikkat çekmiştir. Ancak, 1990'larda ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık ve beraberinde gelen ekonomik krizlerle birlikte Türkiye ekonomisinde gelir ve kurlarda salınımları tecrübe ederken; 2000'li yılların başında uygulamaya konulan istikrar programları da bir kez daha yapısal dönüşümü beraberinde getirmiştir. Geline nokta Türkiye ekonomisinde tekstil öncülüğündeki ihracat yapısı dönüşüm yaşamaya başlamış ve bu çerçevede henüz yeni yeni otomotive ve kimyasal ürünler sektörleri lokomotif konumuna geçmiştir.

Türkiye ekonomisinin statik bir karşılaştırmalı üstünlükler yapısından, görece daha dinamik bir karşılaştırmalı üstünlükler yapısı sergilediği açıktır. Bunun da gerek Balassa, gerekse Lafay indekslerinden gözlemek mümkündür. Yapısal dönüşümlere bağlı olarak mikro perspektifte ihracatçı yapı değişirken; değişen bu yapıların iktisadi büyüme üzerine güçlü etkiler yaratıp yaratmadığı incelemeye değerdir. Bunun için UNCTAD tarafından düzenlenen dış ticaret sınıflandırmasına göre 10 temel mal grubu için Türkiye'nin rekabet gücü en büyük dış ticaret partneri konumunda bulunan OECD ülkeleri ile ticaret toplamında belirlemesi yapılmıştır. Rekabet gücünü ölçmede kullanılan birçok indeks içerisinde ilk endeks Balassa endeksi ile en son geliştirilmiş olan Lafay endeksi oluşturulmuştur. Çalışmanın uygulama kısmı çift logaritmik kalıpta bir büyüme eşitliği şeklinde planlanması nedeniyle, bu büyüme formu için uygun olmayan negatif skorları da içerebilen Lafay endeksi yerine, Balassa endeksi kullanılmıştır. Balassa endeksi skoru 0-1 arasında ise bu sektörde rekabetçiliğin olmadığı; 1'in üzerinde ise rekabetçi yapının olduğu söylenmektedir.

Balassa endeksi ile elde edilen rekabet gücü ile KOF endeksinin de dâhil edildiği standart emek ve sermayenin yer aldığı büyüme kalıbına bağlı olarak yapılan ekonometrik analizlerin sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinin C2 ile kodlanan Akaryakıt Hariç Ham Malzemeleri ve Yenilenmeyen Ham Malzemeler'de avantajlı olduğu belirlenmiştir. İstatistiki açıdan pozitif ve anlamlı etkilerin olduğu bu sektörün yapısının daha çok ilksel nitelik taşıdığı dikkat çekmektedir. Ayrıca pozitif ancak istatistiki açıdan anlamlı etkilerin olmadığı mal grupları ise C1, C3, C4, C6 ve C8'dir. Negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olan da C7'dir. C7'nin son zamanlarda henüz yeni yeni rekabet gücünde dönüşümün yaşandığı ve dolayısıyla ihracatçı yapının da dönüşüm gösterdiği Makine ve Ulaşım Araçları ise büyüme üzerine negatif etkiler yarattığı görülmüştür. Ayrıca negatif ancak istatistiki açıdan anlamlı etkilerin olmadığı mal grupları ise C0, C5 ve C9'dur.

Türkiye'nin rekabet gücünün değiştiği, ancak değişen rekabet gücünde ihracatta öncü sektör konumuna geçen makine ve ulaşım araçlarında ihracatçılığın yanı sıra ithalatçı yapının da sürdürüldüğü dikkat çekmektedir. Bu durum özellikle Türkiye ekonomisinin re-eksportçu, yani ithalata dayalı bir ihracatçı süreç içerisinde bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak, ortaya çıkan gelişmelerin daha sağlıklı bir büyüme motifi ve dolayısıyla daha yüksek katma değer yaratılabilirliğinin sağlanabilmesi için yerli girdi kullanım oranlarını destekleyecek bir kur ve

teşvik politikasının işletilmesinin gerekliliği açıktır. Diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisinde karşılaştırmalı üstünlük yapısı dinamik bir süreçte dönüşüm gösterirken; bu dinamizmi sekteye uğratan tali politika uygulamaları yerine, daha gerçekçi politikaların uygulanabilirliğinin hem yapısal dönüşümü hızlandıracağı hem de daha yüksek katma değerli üretim ilişkilerinin kullanılabilmesi ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Alessandrini, Michele and Michael Enowbi Batuo (2010), “The Trade Specialization of SANE: Evidence from Manufacturing Industries”, *The European Journal of Comparative Economics*, 7 (1): 145-178.

Amador, João, Sónia Cabral and José R. Maria (2011), “A Simple Cross-Country Index of Trade Specialization”, *Open Economies Review*, 22: 447–461.

Anderson, Linda, Ola Gustafsson and Lars Lunderberg (2000), “Structural Change, Competition and Job Turnover in Swedish Manufacturing Industry 1964-96”, *Review of International Economics*, 8: 566-582.

Bhagwati, J (2004). In Defense of Globalization. NY: Oxford University Press.

Business Council of Australia, *Improving International Competitiveness in Australian Business*, Melbourne, 2008.

Chang, Ha-Joon, *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, (Çev. T. A. Onmuş), İletişim Yayınları, 2004, İstanbul.

Choudri, E.U. and Schembri, L.L. (2002) “Productivity performance and international competitiveness: An old test reconsidered”, *Canadian Journal of Economics* 35(2); 341-362.

Demir, İbrahim, *Türkiye Beyaz Eşya Sanayinin Rekabet Gücü ve Geleceği*, Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sanayi Dairesi Başkanlığı Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No.2571, Ankara, 2001.

Dolar, David and Aart Kraay (2002), “Growth is Good for the Poor”, *Journal of Economic Growth*, 7: 195-225.

Edward, Sebastian (1992), “Trade Orientation, Distortions and Growth in Developing Countries”, *Journal of Development Economics*, 39 (1): 31-57.

Edward, Sebastian, *Trade and Industrial Policy in Latin America*, Working Paper No. 4772, 1994.

Feder, Gershon (1982), “On Exports and Economic Growth”, *Journal of Development Economics*, 12: 59-73.

Fagerberger, Jan (1996), “Technology and Competitiveness,” *Oxford Review of Economic Policy*, 12 (3): 39-51.

Farrugia, Nadia (2002), “Index of International Competitiveness for Malta” *FarrBugainak of Valletta Review*, 26: 20-37.

Gerni, Cevat, M. Kemal Değer ve Ö. Selçuk Emsen (2008), “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, *İzmir İktisat Kongresi Anısına 2. Ulusal İktisat Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 20-22 Şubat 2008.

Golub, S.S. and Hsieh, C.-T. (2000) “Classical Ricardian theory of comparative advantage revisited” *Review of International Economics* 8(2), 221-234.

Gordon, Daniel V. and Kwabena Sakyi-Bekoe (1993), “Testing the Export-Growth Hypothesis: Some Parametric and Non-parametric Results for Ghana”, *Applied Economics*, 25: 553-563.

Grossman, Gene M. and Elhanan Helpman, *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT Press, Cambridge MA, 1991.

Hinloopen, Jeroen and Charles van Marrewijk (2012), “Power Laws and Comparative Advantage”, *Applied Economics*, 44: 1483-1507.

Krugman, P (1994). Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs* 73(2), 28–44.

Krugman, P. (1996) “Making Sense of the Competitiveness Debate,” *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 12:(3): 17-25.

Medina-Smith, Emilio J. (2001), “Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Developing Countries? A Case Study of Costa Rica”, *United Nations Conference on Trade and Development*, Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series No. 7.

Mostert, Johan (2003), “The Impact of Globalisation on Developing Countries”, The Economic Society of South Africa, (<http://www.essa.org.za/download/papers2003.htm>) (Aralık 2005).

Nowak-Lehmann D., Felicitas; Sebastian; Vollmer and Inmaculada Martinez-Zarzoso, *Does Comparative Advantage Make Countries Competitive? A Comparison of China and Mexico*, Georg-August-University, Goettingen, Juli 2008.

Porter, Michael E. And Victor E. Millar (1985), “How Information Gives You Competitive Advantage”, *Harvard Business Review*, July-August: 1-13.

Prebisch, Raúl, *Five Stages in my Thinking on Development*, In Dudley Seers, Cd., *Pioneers in Development*, Oxford: Oxford University Pres, 1984.

Rutherford, Thomas F. and David G.. Tarr (1993), “Trade Reform in the Partially Liberalized, Economy of Turkey”, *The World Bank Economic Review*, 7 (2): 191-217.

Salvatore, D (2004). International trade and economic development. *Institutions and Economic Development*, 6, 543–551.

Salvatore, Dominick (2010), “Globalisation, International Competitiveness and Growth: Advanced and Emerging Markets, Large and Small Countries”, *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 1 (1): 21-32.

Smith, Steve (1995), “World-class Competitiveness”, *Managing Service Quality*, 5 (5): 36-42.

Stern, N (2002). A Strategy for Development. World Bank, Washington, DC.

Stiglitz, J (2002). Globalization and Its Discontents. New York: W.W. Norton.

KOF, *Index of Globalization*, <http://globalization.kof.ethz.ch/>, (Temmuz 2012).

UNCTAD, *United Nations Conference on Trade and Development*, (UNCTAD) , <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>, (Temmuz 2012).

WB, *World Bank Indicators* (WB) http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSUPPORTED=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES, (Temmuz 2012).